

TEREP

A múzeumok lehetséges mai szerepfelfogása, a társadalmi környezettel kialakított kapcsolata nem függetleníthet az aktuális szociokulturális folyamatoktól, az ott felmerül kérdésektl, megoldásra váró (élet)helyzetektl. Így nemcsak a befogadó társadalmi közeg jelenti a tárgyi kultúra kutatási terepét, hanem a múzeum is felfogható terepként. Ez a kettőség sokirányú és sokszerepl, kölcsönösségre és dialógusokra épül folyamatot eredményez – akárcsak az antropológiai terepmunka (*fieldwork*).

A kritikai gondolkodáson alapuló múzeumi működés igénye elvezet minket a múltban megalkotott, vagy akár megalkotni kívánt kollekcók, módszerek, fogalmak megkerülhetetlen és szükségszerű újra értelmezhetősége, jelenkori aktualizálásuk problematikájához. Korántsem tekinthető a gyűjteményen dolgozó szakmuzeológus „egyszemélyes” feladatának, hogy erre a kihívásra választ adjon: a válasz sokkal inkább olyan együttműködésen és részvételen alapuló folyamatos múzeumi munka keretében születhet meg, amely figyelembe veszi a *dolgokat* övező, több nézőpontból eredő kortárs értelmezéseket. Ehhez a múzeumnak nemcsak a muzeológusi, de a kutatói pozíciót is újra kell gondolnia, ami lehetővé teszi, hogy a muzeológiai praxis elmozduljon a dialóguson és kölcsönösségen alapuló közös döntések irányába, és szakít a szakmuzeológus kizárólagos autoriter és véleményformáló szerepével. Mindez kockázattal is jár: nyitott végű, dialógusalapú folyamatokban ugyanis nem látható pontosan előre, hogy a katalizátorként és kísérletező helyként működő múzeumi tér milyen társadalmi jelenségeket, jelentéseket hoz majd felszínre. Ehhez a kultúr- és szociálanropológiai *terep* mint attitűd kínál fogódzót: segít megteremteni a múzeum szűkebb és tágabb társadalmi környezetével kialakított diskurzus kereteit. A terep (*field*) fogalma tehát használhatóvá válik akár tényleges külső terepmunkamódszer alkalmazásával, de akár magát a múzeumot is felfoghatjuk terepként, ahol a tárgyakra vonatkozó külső, múzeumon kívüli és belső, múzeumi tudások is ütköztethetők.

A tárgyak és a terep

Az anyagi kultúra kutatásának alapvető meghatározója a tárgyak gyűjtése és a terepmunka, a kultúr- és szociálanropológiában csakúgy, mint az archeológiában (régészet). Ám a tárgyakra vonatkozó megközelítések igen eltérők lehetnek az értelmezői kontextusoktól és a különféle tudományterületektől függően (Lucas 2010: 230.). A legnyilvánvalóbb különbségek a tárgyak eredeti kontextusához, az azoktól való elidegenítéshez tartozó kutatói viszonyban ragadhatók meg, amelyek a terepmunka gyakorlatát és az interpretációkat lényegileg határozzák meg. A

modernitás kezdeti korszakában és a reneszánsz idején a főúri gyűjtők és gazdag polgárok nem utaztak el a „kuriózumok” eredeti forráshelyére, hanem főként egymástól és műtárgykereskedőktől gyarapították nyilvánosságtól elzárt magángyűjteményeiket (*studioli, cabinets des curieux, Wunderkammern, Kunstkammern*). A tárgyak „terepen” gyűjtése a 18. és 19. században kezdődött, amikor a műgyűjtők már maguk indultak el távoli helyekre, hogy tárgyakat szerezzenek be. A polgárosodás és a kolonizáció fejlődésével együtt azonban már nemcsak arisztokraták, hanem felfedezők, misszionáriusok, diplomaták és hivatalnokok is magángyűjteményeket állítottak össze. Ezekben az expedíciókban vált a gyűjtő és a forrás közötti direkt kapcsolat a tudományos autoritás egyik ismertetőjegyévé.

Az első kézből született beszámolók újfajta autenticitást nyújtottak a terepről származó gyűjteményeknek, és ezek a gyűjtések már nemcsak magángyűjteményeket, hanem a közművelődés ideáját megtestesítő múzeumokat is szolgálták. Az újfajta tudományos ismeretek – földrajz, biológia, archeológia, antropológia, történelem és művészettörténet – megjelenésével a hatalmi reprezentációt szolgáló kuriózumok magánkollekcióit felváltották a demokratikus és nyilvános múzeumok, és a klasszifikációs eljárásoknak alávetett, evolúciós sorrendben összeállított sorozatok. Ugyanakkor ez a folyamat a 19. századi hegemón társadalmi ideológiákkal átítatott korabeli tudományfelfogástól sem volt mentes: például szexista és rasszista volt, a leigázott területeken élő bennszülötteket az emberi evolúció legalacsonyabb fokának tekintette, s mindezt igyekezett a haladás korabeli burzsoá retorikájába illeszteni (Bennett 1995: 97.).

A tudományos klasszifikáción keresztül intézményesülő múzeumok mellett viszont a mai napig számtalan „amatőrmúzeum” (Jannelli 2012) működik szerte Európában – különösen az 1970-es években lezajlott múzeumboom hatására. A Claude Lévi-Strauss francia etnológustól származó „vad gondolkodás” mintájára „vad múzeumoknak” (*wilde Museen*) nevezett kis múzeumok lényege, hogy nem tudományos szempontok szerint jöttek létre, hanem alapításuktól annyi számukra érdekes dolgot gyűjtenek össze, amennyit csak lehet, majd ezt kiállításként rendezik el. A kiállítás megnyitását követően a gyűjteményt lényegében csak akkor bővítik, ha a múzeumnak felajánlanak valamit. Ezek a múzeumok egy sajátos múzeumtípust testesítenek meg, a tudományos múzeummal egyenrangú és egyenértékű módon, de más gyűjteményi és kiállítási formában. A fő különbség, hogy a tudományos múzeumokban a dolgokat – az autobiografikus tárgyak kivételével – elkülönítik konkrét, személyes kötődéseik kontextusától (*dekontextualizálás*), majd „megtöltik” a dolgok referenciájára, az absztrakt – történeti, természettudományi, művészettörténeti – tényekre való hivatkozással (*rekontextualizálás*). Ehhez a tudományos múzeumban tevékeny kurátor olyan tárgyakat próbál találni, amelyek a támogatandó tényeket világosan és egyértelműen testesítik meg.

A 19. század végén és a 20. század elején, a modern múzeumok intézményesülése során nemcsak a múzeumi kutatókat küldték terepre gyűjteni, hanem műtárgykereskedőktől is vásároltak tárgyakat. Mindeközben az 1920-as évekig a történeti, régészeti és néprajzi (etnográfiai, etnológiai, kulturális antropológiai) kutatások nagyon hasonló, elsősorban evolucionista

megközelítéssel tekintettek az anyagi kultúrára. Az antropológiában és a régészetben egyaránt kulcsfontosságú a kutató jelenléte a terepen, az eltérő tudományos irányultságot mégis főként az okozta, hogy a gyarmattartó országok kulturális antropológiája a terepet a direkt résztvevő megfigyeléssel való vizsgálatként fogta fel, gyakorlatát ezáltal megkülönböztette a többi tudományzaktól. A régészet viszont a megfigyelői értelmezés helyett sokkal inkább beavatkozó és transzformatív megközelítéseket alkalmazott, ide értve a technológiai módszereket és anyagvizsgálatokat is (Lucas 2010).

Közép-Európában a nemzeti kultúrákat megteremtő népismereti vizsgálódások is figyelemmel voltak az anyagi kultúra regionális jellegzetességeire: az első néprajzi gyűjtési útmutatót a göttingeni történész, Gerhard Friedrich Müller még 1734-ben állította össze (*Von Beschreibung der Sitten und Gebräuche der Völcker*). A gyarmatbirodalmak terepmunkáihoz és a gyűjtéshez a brit szociálintropológia a 19. század második felében készítette el első kérdőíves útmutatóját (*Notes and Queries on Anthropology*), amely 1874 és 1951 között több kiadást is megért (Mészáros–Vargyas 2016: 9.). Az Osztrák–Magyar Monarchia területén Bátky Zsigmond néprajzkutató 1906-ban tette közzé magyar nyelvű útmutatóját (*Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*), amely Magyarországon is megalapozta a tárgyi néprajz múzeumi programját, és kidolgozta a megőrizni kívánt „gyűjteménytárgyak” kezelésének alapelveit: „hogyan hirdesse, hogy egy néprajzi múzeumban egyaránt helye van minden, bármilyen jelentéktelennek látszó tárgynak is, mely a nép környezetéből származik. Gondoljunk csak a régészeti leletekre, melyekből az utolsó szöveget vagy törött tűdarabot is magunkkal visszük gyűjteményünkbe.” (Bátky 1906: VI.)

A terep, a hely és az idő

Az emberiség közös vonásait és különbségeit feltárni igyekvő antropológia, a regionális jellegzetességek összegyűjtését megcélzó európai, illetve nemzeti keretű etnológia vagy etnográfia e „klasszikus” korszakában a „terep” kimondottan lokalitásokra és időszakokra irányult. A helyiek életében közvetlenül részt vevő megfigyelők az elkészíteni kívánt (nép)leírásaikhoz, az azokon alapuló összehasonlító elemzéseikhez a terepet kezdetben kulturálisan homogén területként közelítették meg. Vagyis a kontinentális és regionális központoktól „távoli”, „idegen” különféle kulturális csoportokat az egyes földrajzi térhez, helyhez és időhöz való kötődésükben próbálták megragadni, illetve egymással való kapcsolataikat és eltéréseiket kimutatni. Ezek a kutatási helyszínek (pl. balkáni hegyek, Alpok, északi-tengeri partok stb.) ma is a gazdasági központoktól távoli, periférikus térségek, amelyek mégis napjainkig az európai egyéni kulturális jellemvonások, kulturális identitások letéteményesei. De miként azt Jonas Frykman svéd etnológus hangsúlyozza, ezek a földrajzi helyek nemcsak az etnológusoknak, hanem általában az embereknek is fontosak, ezzel kompenzálják a „valami elveszett” posztmodern érzését, ahol a tárgyi kultúra segítségével beléphetünk a múltba. Másrészt ezek a vidékek olyan helyek, ahol a velük összefüggésben lévő álmok és elképzelések megvalósulhatnak, és valami új is kipróbálható (Frykman 2001).

A 20. században egyre terebélyesedő euroamerikai társadalomtudományi praxisban a modern társadalmi folyamatok ellenőrzésének igényével a szociológia és az empirikus társadalomtudományok is használták a résztvevő megfigyelést és a különféle terepmunka-technikákat. A szociológia azonban célkitűzéseiben mindvégig megmaradt a modern, elsősorban városi társadalmak megértésének igényénél – bár a rurális társadalmak vizsgálatáról sem mondott le –, és a kvalitatív megfigyeléseken túl kidolgozta a számszerűsítő, statisztikai társadalomkutatás sokirányú elméletét és módszertanát. Éppen e modern társadalmakban végzett vizsgálatok eredményei hívták fel a figyelmet arra, hogy a helyi társadalmak kultúrája és szerveződése sokkal heterogénebb, mint ahogy korábban feltételezték, a terepen végezhető megfigyelési lehetőségek pedig nehezebbek és töredezetebbek (Eriksen 2006 [1995]), mint amilyenek korábban látták.

Az 1960-as éveket követően a „törzsi világok” és az egymástól egykor oly távoli kultúrák közötti határvonalak egyre felgyorsuló eltűnésével fokozatosan mind problematikusabbá vált az „én” és a „másik”, az „otthon” és a „külföld”, az „ismerős” és a kulturálisan „távoli” megkülönböztetése. Meghatározó társadalomtudományos fogalmak jelezték a nyugati ember elbizonytalanodását, mint a hatvanas években a McLuhan-i „globális falu”, vagy az 1990-es években az Augé-i (2012 [1991]) „szürmodernitás”, valamint az ehhez kapcsolódó társadalmiságában létező antropológiai „hely” és a magányos „nem-hely” (pl. autópálya, repülőtér, bevásárlóközpont) feszültsége.

Az átalakulásban fontos mérföldkövet jelentett a posztkoloniális diskurzus, illetve a terep-írás-szöveg-szerzőség kritikai összefüggésrendszere, mely szükségessé tette a második világháború előtti gyarmatosítás történelmi szerepének széles körű újraértelmezését, jelenre ható következményeivel – túlmutatva az „elkövetők” és „áldozatok” dichotómián. Ez hatással volt a néprajzi kiállítások kritikájára, és felvetette a kérdést: Kinek van joga kit és mivel reprezentálni? Hogyan jön létre a vizuális megjelenítés (*display*)? Milyen témákat kínál, és milyen következményekkel jár mindazokra, akik látják, és azokra, akiket megjelenít (Kirshenblatt-Gimblett 1991)? Mindeközben az eltűnőben lévő népek és kultúrák írásos dokumentálása és bemutatása végigkísérte a 20. századot.

A terep újragondolása és a részvétel lehetőségei

Az egyre intenzívebb modernizáció és globalizáció hatására az 1980-as években megkezdődött a lokálisokra irányuló etnográfiai attitűd újragondolása. Ebben jelentős szerepet játszott az is, hogy a kutatás „tárgyául” szolgáló csoportokat és a terepen mozgó etnográfust többé nem lehetett úgy láttatni, mintha nem a jelenlegi világrendszer részei lennének (Clifford 1999 [1986]). Az 1990-es években pedig az amerikai antropológusok egyenesen olyan lokalitás reflexiók át gondolásáig jutottak, amelyek a földrajzilag és kulturálisan egy helyhez kötött terep fogalomának kritikai megközelítésén alapultak. A kialakult vitában az antropológusoknak a más társtudományoktól való megkülönböztetésének igénye hasonlóan fontos szerepet játszott, mint az 1920-as években, Bronisław Malinowski idején, a résztvevő megfigyelés klasszikus fogalma a brit szociálandropológia irányának kijelölésében. George Marcus vezette be a több színterű etnográfia (*multi-sited ethnography*)

fogalmát (Marcus 1986), mégpedig azzal a céllal, hogy „nyomkövető” módon lehessen megfigyelni a kulturális alakzatokat (emberek élete, tárgyak, áruk, ajándékok, pénz, művészeti alkotások, történetek, szellemi tulajdon stb.) a különféle tevékenységek színterei között (vö. Lajos 2015).

A késő modernitásban az emberek, jelenségek és tárgyak mobilitása fokozódott, átlép határokat és identitásokat, ami azzal a felismeréssel járt, hogy a kultúra nem tekinthető egyetlen adott területre korlátozottnak. Ennek értelmében az emberi tevékenységeket sem tekinthetjük egyetlen helyhez kötöttnek (multilokalitás), ami nem egyenlő azzal, hogy az emberek ne kötődjenek egymáshoz, vagy ne lennének fontos közös helyeik (Routsala 2015). Mindez mára elbizonytalanítja a terep helyét – főleg az infokommunikációs technológia egyre gyorsuló fejlődése és globális terjeszkedése miatt is (Mátyus 2015). Annyi bizonyos, hogy az etnográfiai kutatást alapvetően meghatározza a már Gregory Bateson brit antropológus által is hangsúlyozott interaktivitás, vagyis a kutató és a megfigyelt közösség, individuum közötti kapcsolat, dialogikus viszony (Nagy 2016). Ennek része, hogy a terepen szerzett kutatói élmények, tapasztalatok, értelmezések és megfigyelések sokféleségéből tevődik össze a terepmunka, amelyből az etnográfus választja ki azokat az elemeket, amelyekből etnográfiai szövegét összeállítja.

A kutató pozíciójának ez az etikai gyökerű és módszertani háttérű (ön)reflexív megközelítése hívta életre a terepen meglévő sokféle tudás egyenrangúvá tételének felismerését, a kollaboratív etnográfia igényét (Lassiter 2005): az együttműködésen alapuló, teammunkában végzett vizsgálatokat, amelyekben a vizsgált közösség tagjai egyben a kutatás egyenrangú résztvevői. Ebben a megközelítésben a részvétel az első pillanattól biztosított: a kutatási program kidolgozásától a megvalósítás teljes folyamatában, a közös cél eléréséig és egészen odáig, hogy a résztvevők a készülő etnográfiai szöveget is kommentálhatják, amely így visszahat a terepmunkára is. A módszer egyben annak vállalása is, hogy a kutatói ismeret, tudás maga is nagyban függ az interpretáló személy tudásszervező, tudásalkotó pozíciójától (Bednárík 2016: 204.).

A vizsgált közösségek és individuumok nagyfokú mobilitásának hatására az elmúlt évtizedekben a kulturális antropológiában átalakult a terepfogalom: a klasszikus, 20. század közepi értelmezésétől elmozdult a fizikai, imaginárius és virtuálistér- és -időértelmezések sokirányú lehetőségéig. A terep földrajzi lokalizálása és a kutató személyes jelenléte egyre inkább elszakad a fizikai terep fogalmától (pl. online kvalitatív kutatások, **élő archívumok**), ami újrendezi a lokalitással kapcsolatos reflexiókat, a lokalitás logikáját és a társadalmi-kulturális megismerhetőség lehetséges módozatait (Lajos 2016). A radikális megközelítések megkérdőjelezzik az online és offline világokat elválasztó határokat is (Hine 2000).

Terepként tekinthetünk továbbá az archívumra, a múzeumi gyűjteményre, vagy akár egy múzeumi kiállítás készítésének folyamatára is. A materiális kultúra – amelybe nemcsak az emberek által létrehozott dolgok tartoznak – sokféle jelentést hordoz, és mint a kultúra vizuális megjelenése és fordítása olyan „képeskönyv”, amelynek vizsgálata a kultúra egészére jellemző vonások

megragadására alkalmas (Wilhelm 2016: 236–242.). Miközben a néprajzi/antropológiai felfogásban a terepen a helyiek közös részvételével dolgozó kutató éles ellentéte a laborban, programozott gépekkel méréseket végző szaktudósnak (Mészáros 2016: 27.), a labormetafora értelmében maga a múzeumi helyszín válik olyan helyé, ahol a társadalmi környezet multivokalitása, a tárgyi kultúrában is megmutatkozó sokszínűsége kontrollált feltételek mellett vizsgálható, figyelhető meg, helyezhető párbeszédbe.

A nyugat-európai intézményi diskurzusban és múzeumi gyakorlatban évtizedek óta trenddé váló részvételi kutatások és koncepciók értelmében, miként azt Nora Strenfeld művészettörténész megfogalmazta, a művészet és a kultúra már nem „mindenkinek” szól, sokkal inkább a „mindenkivel” való együttműködés felé indult el (Strenfeld [é. n.]). Ugyanakkor ez egy olyan „demokratikus játszma” is – még csak nem is kizárólag marginális közösségekkel –, amelyekben a részvétel nem egyszerűen csak belépést biztosít a részvétel és együttműködés folyamatába, hanem megteremti annak lehetőségét, hogy a résztvevők közösen akár az egész „játzsma” szabályait újraírják. A múzeum pedig az egyik „terep”, ahol személyes tapasztalatok intézményesülve átalakulnak (Hauser 2001), s ilyen formán a múzeum már nem(csak) a múlttól való közös elmélkedés, sokkal inkább a jelenkori társadalmi változásokra kölcsönösen érzékeny és reagáló, kreatív tevékenységek helye. Mégpedig annak érdekében, hogy a résztvevők szubjektív nézőpontjainak sokfélesége a maga többszólamúságában valóban megszólaljon, és megteremtse az objektivitást.

Ebben a megváltozott múzeumi szerepfelfogásban működött több éven keresztül a frankfurti történeti múzeum (Historisches Museum Frankfurt) városi kutató és kiállítási laborja, amely például a részvétel intenzitását, a kiállítási tartalmak létrehozását és a közös döntések meghozatalát illetően is modellezte a múzeumi kutatási projekt fázisait (Weber 2012):

Fázis	A múzeum szerepe	A kezdeményező szereplők	A résztvevők együttműködésének intenzitása
KUTATÁS	kutató	múzeum	alacsony
TEREPMUNKA	kutató, résztvevő megfigyelő	múzeum	alacsony
ÖSSZESÍTÉS	moderátor	résztvevő, múzeum	nagyon magas
ELŐKÉSZÍTÉS	tanácsadó	résztvevő	nagyon magas
KONCEPCIÓ	moderátor, kurátor	résztvevő, múzeum, tervező	magas
MEGVALÓSÍTÁS	kurátor	múzeum, résztvevő, tervező, kivitelező	magas
DOKUMENTÁLÁS	moderátor, kurátor	múzeum	alacsony

Irodalom

Augé, Marc 2012 [1991] *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. Műcsarnok, Budapest.

Bátky Zsigmond 1906 *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája, Budapest.

Bednárík János 2016 Miért és hogyan néprajz a történeti kutatás? In: *Ethno-lore XXXIII. A MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 191–222.

Bennett, Tony 1995 *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. Routledge, London–New York.

Clifford, James 1999 [1986] Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon*, (65) 4, 494–513.

Eriksen, Thomas Hylland 2006 [1995] *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Frykman, Jonas 2001 Between History and Material Culture: On European Regionalism and the Potentials of Poetic Analysis. In: Kiss, Réka – Paládi-Kovács, Attila (eds.): *Times, Places, Passages. Ethnological Approaches in the New Millennium*. Institute of Ethnology. Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 109–132.

Hauser, Andrea 2001 Museum als Feld der Transformation von Erfahrungen. In: Eisch, Katharina – Hamm, Marion (Hrsg.): *Die Poesie des Feldes. Beiträge zur ethnographischen Kulturanalyse*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen, 214–232.

Hine, Christine 2000 *Virtual Ethnography*. Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi.

Jannelli, Angela 2012 Wilde Museen. Das Amateurmuseum als partizipative Graswurzelbewegung. In: Gesser, Susanne – Handschin, Martin – Jannelli, Angela – Lichtensteiger, Sibylle (Hrsg.): *Das partizipative Museum. Zwischen Teilhabe und User Generated Content. Neue Anforderungen an kulturhistorische Ausstellungen*. Bielefeld, transcript, 164–173.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1991 Objects of Ethnography. In: Ivan Karp – Steven D. Lavine (eds.): *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*. Smithsonian, Washington, D.C., 386–443.

Lajos Veronika 2015 Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (multisited ethnography) kérdése. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*.

Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 163–172.

Lajos Veronika 2016 Internet és etnográfiai jelenkorkutatás. In: Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavecsánszki Máté (szerk.): *Diptichon*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 830–851.

Lassiter, Luke Eric 2005 *The Chicago Guide to Collaborative Ethnography*. The University of Chicago Press, Chicago–London.

Lucas, Gavin 2010 Fieldwork and collecting. In: Dan Hicks – Mary C. Beaudry (eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford University Press, Oxford, 229–245.

Marcus, George 1986 Contemporary Problem of Ethnography in the Modern World System. In Clifford, James – Marcus, George E. (eds.): *Writing Culture*. University of California Press, Berkeley, 165–193.

Mátyus Imre 2015 Terepcsere. A terep fogalmának átértékelődése a virtuális etnográfiában. *Replika*, (90–91), 1–2, 27–37.

Mészáros Csaba 2016 A néprajzi és antropológiai terepmunka perspektívái a rokonság kutatásának tükrében. In: *Ethno-lore XXXIII. A MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 21–17.

Mészáros Csaba – Vargyas Gábor 2016 Gyűjtés és terepmunka a néprajztudományban. In: *Ethno-lore XXXIII. A MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 9–17.

Nagy Károly Zsolt 2016 A közeg válaszol. In: *Ethno-lore XXXIII. A MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 61–76.

Routsala, Helena 2015 „Ez a határ akkoriban még nem volt itt.” Transznacionalizmus és multilokalitás Torino és Haparanda testvérvárosokban. In: Turai Tünde (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 36–52.

Strenfeld, Nora [é. n.] Playing by the Rules of the Game. Participation in the Post-Representative Museum. CuMMA Papers #1

https://cummastudies.files.wordpress.com/2013/08/cummapapers1_sternfeld1.pdf

Weber, Katja 2012 „OSTEND // OSTENFANG. Ein Stadtteil im Wandel”. Die erste partizipative Stadtlabor-Ausstellung des Historischen Museums Frankfurt. In: Gesser, Susanne– Handschin,

Martin – Jannelli, Angela – Lichtensteiger, Sibylle (Hrsg.): *Das partizipative Museum. Zwischen Teilhabe und User Generated Content. Neue Anforderungen an kulturhistorische Ausstellungen.* Bielefeld, transcript, 246–250.

Wilhelm Gábor 2016 *Antropológiai tárgyelmelet.* Néprajzi Múzeum, Budapest (Tabula könyvek 13.).

Néprajzi múzeum 2016 ©